

„Kdyby jenom ty borovice mohly mluvit!“

Masové hroby v Bykivni a jejich znovuobjevování

RADOMYR MOKRYK

Na začátku šedesátých let minulého století trojice mladých lidí náhodně objevila v lesích nedaleko vesnice Bykivňa u Kyjeva hromady lidských kostí. Několik desítek let sovětské vedení tvrdilo, že se jedná o oběti německých okupantů, kteří v Bykivni údajně popravili tisíce sovětských vojáků a civilistů. Až v pořadí čtvrtá vyšetřovací komise těsně před pádem Sovětského svazu uznala, že se jedná o masové hroby, v nichž jsou pohřbeny oběti Stalinových čistek. Snahy identifikovat desítky tisíc lidských ostatků a současně se vypořádat s odkazem sovětského teroru trvají dodnes.

 Třicátá léta minulého století na Ukrajině patří mezi nejtragičtější období v dějinách této země. Po porážce osvobozenec-kého hnutí usilujícího o nezávislý stát na konci první světové války¹ a krátkém období relativně vstřícné sovětské nadvlády ve dvacátých letech, která se výjimečně nesla v duchu podpory nacionální kultury (politiky tzv. korenizace, tedy v ukrajinském případě ukrajinizace), přišel Stalinův velký obrat a tvrdé zavádění sovětských pravidel s využitím všech možných prostředků.

V listopadu 1930 jeden ze strůjců nové sovětské utopie, spisovatel Maxim Gorkij, publikoval článek v novinách *Pravda*, který zakončil následující tezí: „*Proti nám je vše, co v dějinách již dožilo svůj čas. A to nám dává právo stále vnímat naši situaci tak, že se nacházíme ve stavu občanské války. Z toho plyne jediný přirozený závěr: pokud se nepřítel nevzdává, musí být zlikvidován.*“²

Pro Ukrajinu se první náznaky nadcházejícího sovětského teroru objevily o několik měsíců dříve, než vyšel Gorkého článek. V březnu

a dubnu 1930 proběhl vykonstruovaný proces se smyšlenou organizací Svaz osvobození Ukrajiny, v němž bylo odsouzeno čtyřicet pět lidí z řad ukrajinské inteligence, zejména profesori a akademici, kteří se před deseti lety aktivně účastnili založení nezávislé Ukrajinské lidové republiky. V rozsudku soudci vysvětlili, že tento svaz je přísně tajná nepřátelská organizace, která má za cíl rozvrácení sovětského státu. Patnáct lidí bylo odsouzeno k trestu smrti a několik desítek k mnohalejším trestům odnětí svobody. Následovalo další zatýkání příslušníků inteligence, jež přerostlo v masovou vraždu ukrajinských umělců, spisovatelů a intelektuálů, kteří jsou známí jako generace „popraveného obrození“. Snaha o likvidaci kulturních a politických elit byla na začátku třicátých let propojená s brutální kolektivizací, jejímž cílem bylo zkrotit místní rolnictvo a jež nakonec vyústila ve velký hladomor v letech 1932–1933, který si vyžádal několik milionů obětí na životech. Tyto regionální „specifické

 Památník v Bykivni na jaře 2025 (foto: Jakub Šafránek / ÚSTR)

- 1 Ukrajinská lidová republika vznikla stejně jako státy jiných národů v regionu v období končící první světové války zprvu jako autonomie v rámci Ruské říše a po pádu monarchie v roce 1918 i jako zcela nezávislá republika. Bolševické vedení Ruska rozpoutalo proti Ukrajině válku, která trvala několik let, skončila ukrajinskou porážkou a nastolením sovětské moci na Ukrajině v roce 1922.
- 2 KULČYCKYJ, Stanislav: *Červonij vykylyk, istorija komunizmu v Ukrajinі vid joho narodžennja do zahybeli. Knyha druha*. Tempora, Kyjev 2013, s. 577. Všechny překlady v této studii jsou autora.

Navrhované kvóty poprav a deportací pro USSR ze srpna 1937			
Region	První kategorie	Druhá kategorie	Celkem
Charkovský	1000	3500	4500
Doněcký	1000	2000	3000
Oděský	1000	2000	3000
Dněpropetrovský	1000	2000	3000
Černihivský	300	1300	1600

Zdroj: BILOKIŇ, Serhij: Velykyj teror. In: SMOLIJ, Valerij (ed.): *Polityčnyj teror i teroryzm v Ukrajinі. XIX–XX stolittja: istoryčni narysy*. Naukova dumka, Kyjev 2002, s. 591

rysy“ zavedení sovětského řádu na Ukrajině nakonec vyvrcholily Velkým terorem v druhé polovině třicátých let, který probíhal po celém sovětském impériu a jehož symbolem se pro místní obyvatelstvo staly lesy u obce Bykivňa nedaleko Kyjeva.

VELKÝ TEROR

Právním základem Velkého teroru se stalo usnesení ÚV VKS(b), tedy Ústředního výboru Vsesvazové komunistické strany (bolševiků), z 2. července 1937 *O protisovětských živlech*. Telegram, který byl rozeslán vedoucím stranických buněk, nařizoval „registrovat všechny kulaky, kteří se vrátili do vlasti, a všechny zločince s tím, aby ti nejvíce nepřátelští byli popraveni poté, co jejich případy budou administrativně zpracovány skrze tzv. trojky,³ a aby jiné, méně aktivní, avšak stále nepřátelské živly byly rovněž registrovány a poslány do různých oblastí podle rozkazů NKVD. ÚV VKS(b) navrhuje, aby mu byla do pěti dnů zaslána složení trojek a také počet osob, které by měly být popraveny,

stejně jako počet těch, kteří by měli být posláni do vyhnanství.“⁴

Tato rezoluce byla logickým pokračováním stranické politiky a napětí, které bylo ve společnosti uměle stupňováno. Denně v tisku vycházely zprávy o záškodnících a nepřátelích lidu, kteří se snaží zabránit budování socialismu. Tuto kampaň spustil samotný Stalin na začátku téhož roku, když na stranickém plénu varoval, že spolu s tím, jak postupuje budování socialismu, narůstá i vzdor „překonaných tříd“. Proto bylo nezbytné rozhodně a vši silou zakročit a nepřítelé zlikvidovat. Podle vzpomínek pamětníků se společnost ponořila do atmosféry strachu a podezírání, neboť za představitele „nepřátelské třídy“ mohl být označen v podstatě kdokoliv.

Mašinérie teroru nestíhala plnit požadavky svých strůjců

Po vyhlášení stranického usnesení z 2. července 1937 následoval klíčový dokument, jímž byl tajný rozkaz NKVD č. 00447 z 30. července 1937 *O operaci určené k potlačení bývalých*

kulaků, zločinců a jiných protisovětských živlů. Právě vágní formulace o „protisovětských živlech“ poskytovala pro represe v podstatě neomezený prostor. Svazovým republikám byly stanoveny kvóty poprav a deportací, které měly být splněny. Tím vznikla možnost nejenom vyčistit stranické řady, ale také vyřídit si osobní účty nebo projevit nadstandardní zápal a využít teror pro vzestup ve stranické hierarchii. Vedení bolševické strany na Ukrajině za několik týdnů odeslalo do Moskvy vlastní návrh počtu poprav a deportací, který měl podepsat lidový komisař vnitra Nikolaj Ježov. V tomto návrhu bolševici žádali o potvrzení kvót poprav (první kategorie) a poslání do vyhnanství (druhá kategorie) pro různé ukrajinské regiony. Navržené počty si můžete prohlédnout v tabulce na této straně.

Místní bolševici ale měli právo se obracet na Moskvu s žádostmi o „navýšení kvót“, čehož na Ukrajině několikrát využili. Lidový komisař vnitra Ukrajinské sovětské socialistické republiky (USSR) Izrael Leplevskij (který byl nakonec sám popraven již v roce 1938) o to v následujících měsících několikrát požádal a později hlásil do Moskvy, že podle údajů z konce září 1937 regionální trojky na Ukrajině odsoudily celkem 23 158 lidí, z nichž bylo 5 458 popraveno. Podle předběžného plánu mělo být na Ukrajině jenom během prvních čtyř měsíců roku 1938 celkově popraveno nebo posláno do vyhnanství 259 450 lidí.⁵ Velký teror, během něhož měli být „nepřátelé lidu“ zlikvidováni, se tak musel protáhnout na několik let, neboť jeho mašinérie nestíhala plnit požadavky svých strůjců.

3 Šlo o mimosoudní orgán, který měl v letech Velkého teroru zvláštní pravomoc vynášet rozsudky v trestním řízení. Trojky byly většinou zakládány na regionální úrovni ve složení místního velitele NKVD, místního prokurátora a místního tajemníka stranické buňky.

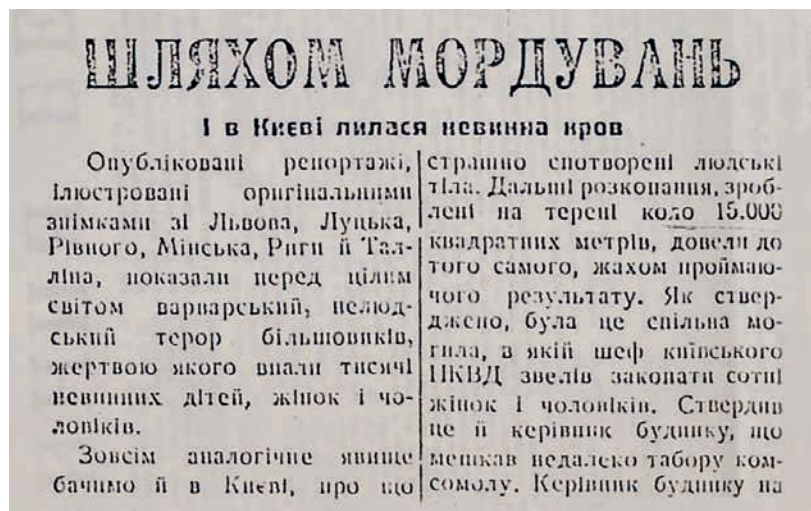
4 BILOKIŇ, Serhij: Velykyj teror. In: SMOLIJ, Valerij (ed.): *Polityčnyj teror i teroryzm v Ukrajinі. XIX–XX stolittja: istoryčni narysy*. Naukova dumka, Kyjev 2002, s. 589.

5 Tamtéž, s. 590.

Tato zahadná aktivita byla součástí Velkého teroru, který probíhal po celém SSSR a výrazně se projevil i v Kyjevě. Kampaň s cílem zlikvidovat nepřátelské živly, která byla spuštěna rozkazem NKVD z 30. července 1937, měla začít až 5. srpna, ale popravy v Kyjevě byly zahájeny už o dva dny dříve, 3. srpna 1937. Napomohla tomu i formulace rozkazu č. 00447, která stanovila „*zjednodušený postup při vyšetřování*“, což v praxi

Wyšetřovací spis KGB ohledně nálezů v Bykivni (repro: HDA SBU)

Nezávislosti neboli Majdanu nebo v lukjanivské věznici. Těla byla zprvu pohřbívána na vězeňských hřbitovech (zejména na Lukjanivce), ale když došlo místo, přišel na řadu právě pozemek pro zvláštní účely NKVD v Bykivni. Od začátku Velkého teroru až do roku 1941, kdy SSSR napadlo nacistické Německo, proudily z Kyjeva do Bykivni nepřetržitě každou noc nákladní auta

Noviny *Ukrajinské slovo*, které vycházely v Kyjevě v době německé okupace. Vydání z 11. října 1941 na první straně informuje o odhalení masových hrobů v Bykivni. (repro: HDA SBU)

s desítkami mrtvol. Podle dnešních odhadů byly nakonec v tamním lese pohřbeny ostatky až sto tisíc obětí Velkého teroru z let 1937–1941.⁶

První informace o tom, co se v Bykivni dělo, se dostaly na veřejnost po ústupu Sovětů z Kyjeva. V září 1941 Němci obsadili hlavní město Ukrajiny a dostali se i do Bykivni. Pamětníci vzpomínali, že tehdy do vesnice přijelo auto s několika německými důstojníky, kteří si za pomoci učitelky-tlumočnice vyžádali několik mužů, jež odvezli za záhadný zelený plot v lese. Donutili je odkrýt několik relativně čerstvých hrobů a vykopaná mrtvá těla si nafotili. Na základě německých rozkazů pak proběhly rozsáhlé vykopávky na podzim 1941 a na jaře 1942. V jámách byly nalezeny pozůstatky mužů, žen i dětí. Exhumacím byli přítomni fotografové a novináři nově založených novin *Ukrajinské slovo*, kteří referovali o sovětských zločinech a nálezech v Bykivni. Po návratu Sovětů byl zelený plot zbourán, vyšetřovací

komise urychleně všechny ujistila, že v Bykivni jsou pohřbeny oběti nacistů, a v lese byl postaven pamětní kříž.⁷ Místním bylo řečeno, že mají na vše zapomenout. Tím sovětská vláda považovala celou záležitost za uzavřenou.

„ŠEDESÁTNÍCI“ A NÁLEZY Z ROKU 1962

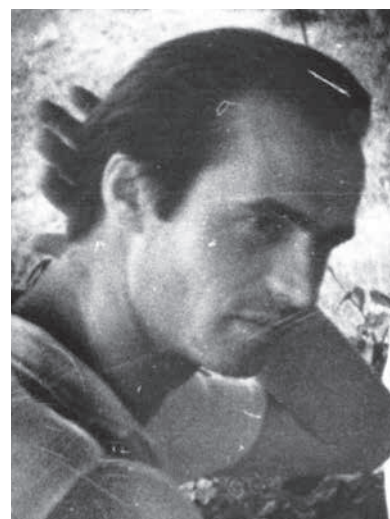
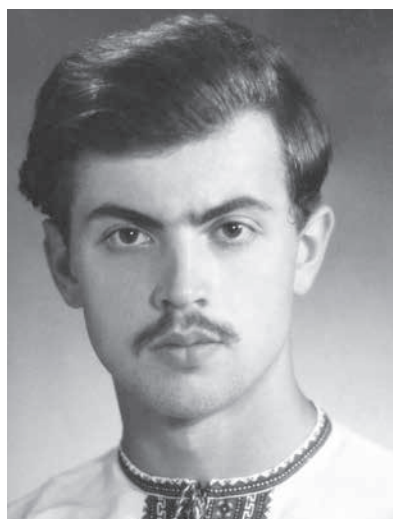
XX. sjezd sovětských komunistů v roce 1956 přinesl Chruščovův tzv. tajný projev a s ním i šokující, ale současně jen částečné odhalení Stalinových zločinů. Následovala politika destalinizace a relativní demokratizace společenských poměrů. Sovětský svaz nadále zůstával autoritářským útvarem, který využíval represivní složky, kdykoliv považoval aktivity vlastních občanů za hrozbu pro vlastní existenci, ale v porovnání s obdobím pozdního stalinismu, kdy se sovětská společnost opět ocitla na pokraji velkého teroru, se jednalo o obrovské změny.

Uvolnění cenzury, rozsáhlé ekonomické reformy, sblížování se Západem a pronikání západní kultury přes železnou oponu, stejně jako mnohem pragmatičtější plán rozsáhlé výstavby bytů – to vše přispívalo k optimismu lidí v SSSR. Pokud k tomu připočteme úspěchy kosmického programu, včetně prvního letu člověka do vesmíru, zdálo se, že řadový sovětský občan měl na začátku šedesátých let minulého století důvody k očekávání lepších zítřků.

Za této příznivé atmosféry vystoupila na Ukrajině nová generace intelektuálů a umělců, kterou již tehdy nazývali generací „šedesátníků“. Šlo o mladé lidi, kteří se narodili v období velkého ukrajinského hladomoru nebo krátce před vypuknutím druhé světové války a neměli proč sovětskému systému nedůvěřovat. Jejich rodiče o Velkém teroru většinou mlčeli a vítězství ve válce naopak samotný sovětský systém legitimizovalo nejen v očích celého světa, ale i v očích této dospívající generace. Až postupem času a díky vlastnímu kritickému myšlení se tito mladí lidé, kteří se zanedlouho stali základem pro rodící se ukrajinský disent, prokousávali skrz oficiální propagandu a začali mít pochybnosti ohledně sovětského zřízení. Problémem se pro ně stala kulturní politika a vůbec sovětská realita v širokém slova smyslu. Klíčová byla tzv. jazyková otázka: jakkoli internacionálně se tvářila sovětská národnostní politika, diskriminace na základě ukrajinštiny byla všední realitou. A mladé ukrajinské idealisty tato plíživá rusifikace usilující vytvořit rusky mluvící „sovětský lid“ nesmírně iritovala. Současně se čím dál tím víc potýkali se státní cenzurou. Mladí autoři byli zastánci svobodné tvorby a vážili si svobodného projevu,

6 Ukrajinskij Instytut Nacionalnoji pamjati, *Bykivňanska trahedija: imena z bezimennych mohyl* – viz old.uinp.gov.ua/news/bikivnyanska-tragediya-imena-z-bezimennikh-mogil (citováno k 1. 6. 2025).

7 LYSENKO, Mykola: *Bykivnia, naš vičnyj bilj*. Vydavnytvo imeni Oleny Telihy, Kyjev 2022, s. 45.

Režisér Les Taňuk na konci padesátých let, malířka Alla Horska v šedesátých letech a básník Vasyl Symonenko v roce 1963 (foto: Archiv Muzea šedesátníků v Kyjevě)

zejména v oblasti národní kultury. Sovětská cenzura je ale neustále tlačila k umění a literatuře socialistického realismu.

Další zásadní rovinou bylo vnímání dějin. Stalinova smrt v roce 1953 zahájila proces masivních rehabilitací a umožnila návrat tisíců vězňů Gulagu a tento proces ještě zesílil v době Chruščovova „tání“. Rehabilitace popravených a poté zakázaných spisovatelů meziválečné generace, stejně jako návrat těch, kterým se podařilo státní teror přežít, vyvolávaly mezi „šedesátníky“ nejen úžas nad šířící ukrajinské kultury, ale rovněž vzbuzovaly otázky ohledně toho, co se ve třicátých letech vlastně odehrálo. Divadelní režisér Les Taňuk, malířka Alla Horska, literární kritici Ivan Svitlyčnyj a Jevhen Sverstjuk, básník Vasyl Symonenko a další se snažili vypátrat pravdu o tom, co se stalo s jejich předchůdci z generace „popraveného obrození“. Mladí intelektuálové získali i něco

jako vlastní „základnu“ – Klub tvůrčí mládeže (Klub tvorčoji molodi, KTM), zvaný Současník (Sučasnyk), který sice fungoval pod záštitou kyjevského komsomolu, stal se ale prostorem pro otevřenou diskusi o směřování sovětské kultury a zejména o zločinech Stalinova režimu. Student divadelního ústavu Les Taňuk, kterému v roce 1960, kdy byl KTM založen, bylo teprve dvacet jedna let, dokonce letěl na Solovecké ostrovy na severu Ruska, kde pátral po stopách umělců a intelektuálů, kteří tam byli vězněni a popraveni. V samotném KTM, který měl sídlo v Řijnovém paláci v centru Kyjeva, pořádali „šedesátníci“ velké vzpomínkové večery věnované klíčovým postavám meziválečné generace – Mykolovi Kulišovi a Lesi Kurbasovi.⁸ Právě po večeru věnovaném Kurbasovi, který se konal začátkem května 1962, za Taňukem coby prezidentem klubu přišla starší paní, která mu sdělila, že pokud se zajímá o Stalinovy zločiny a hledá hromadné hroby

z tohoto období, nemusí létat až na Solovecké ostrovy, ale stačí si zajet na okraj Kyjeva. Prozradila mu, že je tam v lesích u silnice na Černihiv obrovské množství ostatků popravených lidí z doby Velkého teroru.

Po několika měsících na konci srpna 1962 se skupina „šedesátníků“ – Les Taňuk, Alla Horska a Vasyl Symonenko – skutečně vydala do Bykivni, aby zjistila, co se tam dá najít. Jejich nová známá je představila místním lidem, kteří jim o lesích u vesničky vyprávěli směs pravdy a fám. Věděli, že Němci tady nikoho nepopravovali a že se jedná o oběti NKVD. Místní starší muž, kterého Taňuk ve svém deníku pojmenoval pouze jako K., vyprávěl, že „mrtvolý zastřelených ‚politických‘ vězňů z Kyjeva sem přivázeli v pěti až šesti autech za noc. A údajně je přivázeli [na kraj města] i nákladní tramvají. Vězni byli zastřeleni ve zvláštní věznici Lukjaniuka a v Korolenkově ulici a pak také v suterénech budovy, která je nyní Řijnovým palácem“.⁹ Rovněž

8 Les Kurbas (1887–1937) a Mykola Kuliš (1892–1937) byli předními osobnostmi ukrajinského divadelního života na Ukrajině v meziválečném období. Kurbas byl zakladatelem a hlavním režisérem v divadle Berezil se sídlem v Kyjevě a později v Charkově. Kuliš byl spisovatel, dramatik a scénárista. Na přelomu dvacátých a třicátých let připravili několik společných her jako tvůrčí duo režisér a dramatik. Oba byli popraveni v Sandarmochu na podzim 1937.

9 Všechny následující citace v této části pochází z knihy MOKRYK, Radomyr: *Zrození disentu. Šedesátníci a tání na Ukrajině (1956–1965)*. Academia, Praha 2024, s. 264–270.

zdůrazňoval, že Němci popravovali pouze v koncentračním lágru několik kilometrů odtamtud. Mýtus o tramvaji číslo 23, která dovážela mrtvolky z Kyjeva, se nikdy nepodařilo potvrdit žádným dokumentem ani očitým svědectvím, ale přesto po několika desetiletích koloval mezi místními obyvateli. Ti tam ale skutečně nacházeli sudy s vápnem, které sloužilo k zasypávání mrtvol, jež byly v jámách poskládány do několika vrstev (vápno je od sebe aspoň trochu oddělovalo). Bykivňané byli přesvědčeni o tom, že tady jsou pohřbeni „staří leninisté, kteří dělali revoluci, a Stalin je všechny popravil“. Když se mladí umělci ptali na počet obětí, tak jim K. navrhl společně je spočítat: „No, je to čtyři nebo pět hektarů. K tomu ještě Rybné, tady jsou hroby na každém metru čtverečním. V hromadných hrobech lidé leželi v pěti nebo šesti řadách. Spočítejte si to podle aut. Pět nebo šest denně, každé se 40–60 mrtvolami, den za dnem, čtyři a půl roku...“.

Les Taňuk si tehdy do deníku také detailně zapsal, jak jimi objevy v Bykivni otřásl:

„Obešli jsme místo, kde byl kdysi plot. Obrovské území... Ráno bylo vlhko, mlha a trochu pod mrakem. Bořili jsme se do země a bylo děsivé cítit, že jdete po lidských ostatcích.“

Vasyl [Symonenko] se dotkl mého lokte:

„Podívej...“

Pět chlapců hrálo na trávníku fotbal. U brány stál šestý, nepřírozeně baculatý, těžko se mu běhalo.

„Kluci jako kluci,“ říkám, „hrají fotbal.“

„Podívejte se, s čím ho hraje...“

Šel jsem blíž. Kluci hráli fotbal se zezadu prostřelenou lebkou. Sáhl jsem po ní. Zdálo se mi, že musela být dětská, protože byla ještě hodně malá. Děti hrály fotbal s dětskou lebkou vycpanou senem. Na bráně ležely i větší lebky.

Ošoupané, vyleštěné časem. Rozhlédli jsme se – všechno kolem bylo poseté lebkami. [...] Jako v básni o bitevním poli. Ale jaká bitva se zde odehrála? Kdo bojoval s kým? Vláda proti vlastnímu lidu? [...] Vrátili jsme se pěšky, v tichosti, pomalu jsme se dávali dohromady, nevím, jak bychom to zvládli. Alla nadávala jako sto čertů, chápu ji. Pak zmikla. A Vasyl již před samotným Kyjevem řekl:

„Posaďte se.“

Sedli jsme si na krajnici, za pionýrským táborem, vedle stromu. Kdyby jenom ty borovice mohly mluvit!“

Milice u Bykivni zadržela tři náctileté kluky, kteří vykopávali mrtvolky a kradli jim zlaté zuby

Po prožitém šoku přistoupili „šedesátníci“ k věci konstruktivně. V rámci KTM byla vytvořena komise ve složení Taňuk, Horská a Symonenko, která začala shromažďovat důkazy o zločinech spáchaných nejen v Bykivni, ale také ve sklepech Říšového paláce, kde se nyní nacházelo sídlo klubu. Později připravili pro místní úřady memorandum s požadavkem náležitě uctít památku zemřelých v Bykivni. Nelli Kornijenko, manželka Taňuka, která se rovněž podílela na práci komise, vzpomíná: „Začali jsme to všechno studovat, tlačit na všemožné úřady, a nakonec jsme přišli s tím, že se skutečně jednalo o popravy NKVD. Sepsali jsme memorandum, v němž jsme apelovali na úřady, aby vše prošetřily a poskytly informace, které by se nepochybně měly nacházet v archivech. Oficiálně nám přitom bylo řečeno, že tam byly oběti německých poprav. Městský sovět pak dokonce nainstaloval pomník, kde bylo

uvedeno, že šlo o oběti poprav německo-fašistických okupantů. Ale nevěřili jsme tomu. Pak jsme začali podrobně studovat lebky. Ukázalo se, že Němci takové náboje neměli. Obrátili jsme se na badatele, kteří s námi sympatizovali, a studium děr v lebkách dokázalo, že nemůže jít o oběti Němců. Hledali jsme, kopali, nacházeli různé věci. Poté jsme se opět obrátili na úřady, ale doba liberalizace již minula.“

Skutečně, Chruščovovo „tání“ rychle končilo a již na konci roku 1962 nastaly citelné „mrazíky“. Cenzura opět sílila a nepohodlné otázky se znovu staly tabu. Ať byly nálezy v Bykivni, které v létě 1962 objevila trojice „šedesátníků“, jakkoli hrůzné, jejich úsilí k ničemu – aspoň prozatím – nevedlo. V roce 1965 proběhla první masivní vlna zatýkání mezi ukrajinskými „šedesátníky“ a disidenty. Les Taňuk se vynuceně přestěhoval do Moskvy, Vasyl Symonenko zemřel po onkologické nemoci na konci roku 1963 ve věku pouhých dvaceti osmi let a Alla Horská byla zavražděna o sedm let později. Okolnosti její smrti dodnes nebyly přesvědčivě vysvětleny.¹⁰

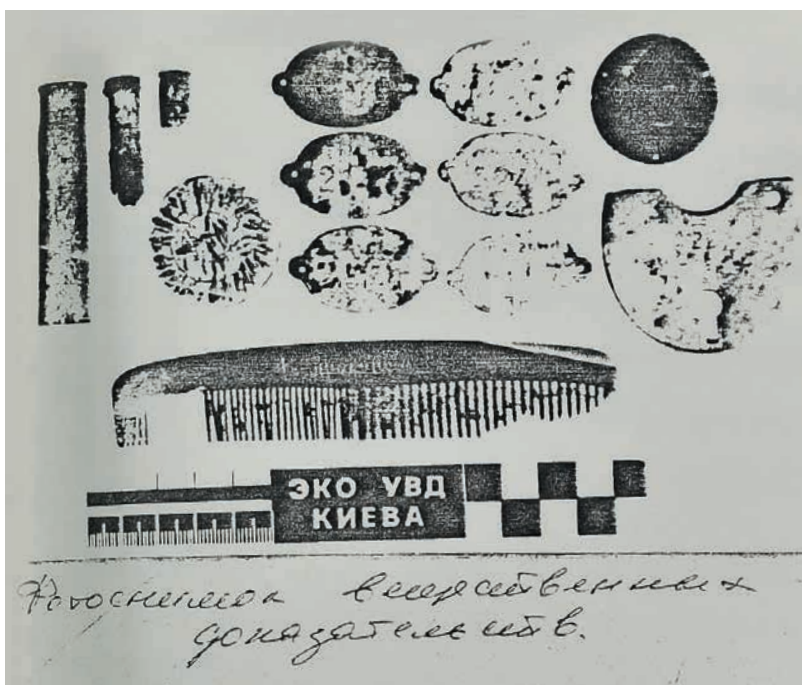
NOVÁ VYŠETŘOVACÍ KOMISE

V polovině dubna 1971 putovala z vedení KGB v Moskvě na ÚV KS Ukrajiny tajná zpráva podepsaná předsedou ukrajinské odnože KGB Vitalijem Fedorčukem. Popisovala situaci, ke které došlo 13. dubna téhož roku u vesnice Bykivňa, asi dva a půl kilometru od silnice vedoucí na severovýchod od Kyjeva. Milice tam zadržela tři náctileté kluky, kteří na místě vykopávali mrtvolky a kradli jim zlaté zuby. „Při ohledání tohoto místa bylo nalezeno 19 neúplně vykopaných jam, z nichž zadrženi již vytáhli více než stovku koster a lebek. Bylo zjištěno, že vykopávání jam se účastnilo celkem

10 Alle Horské a její roli v disentu se bude věnovat studie Radomyra Mokryka v Paměti a dějinách č. 3/2025.

16 mladistvých [...]. Po zběžném ohledání pozemku bylo zde nalezeno více než sto takových jam. [Dne] 15. dubna [1971] komise za účasti okresního prokurátora, zástupců ministerstva vnitra a KGB a koronera vykopala jednu z takových jam, ze které bylo vytaženo 25 lidských ostatků. Na většině lebek, které se dobře dochovaly, jsou díry od kulek, což svědčí o tom, že zde pohřbení lidé byli popraveni.¹¹ V masových hrobech byly také nalezeny zubní kartáčky, hřebeny a dámská obuv nebo třeba i polní ešusy. Na základě předběžného ohledání příslušníci KGB došli k závěru, že „pohřby jsou datovány obdobím Velké vlastenecké války; zavraždění se před smrtí nenacházeli ve vězení, ale v nějakém lágru; odhadovaný počet popravených je přibližně dva tisíce; většinou se podle všeho jednalo o městské obyvatele.“¹²

Příslušníci KGB ale ve skutečnosti nemuseli být touto událostí zaskočení. O několik měsíců dříve, v lednu 1971, se k tématu Bykivni téměř po deseti letech opět vrátil Les Taňuk, který napsal dopis členům politbyra ÚV KSSS a rovněž i prvnímu tajemníkovi ÚV KS Ukrajiny Petru Šelestovi s poukazem na to, že je velice pravděpodobné, že je v Bykivni pohřbena celá řada známých osobností, včetně spisovatele Ivana Mykytenka¹³ nebo velitele NKVD Stanislava Redense.¹⁴ Stejně tak byly v předchozích letech také známy případy vykrádání hrobů. Oficiální odpovědi se Taňuk nedočkal, ale souhra těchto okolností nakonec přiměla vedení komunistické strany

Na fotografii ze spisu KGB jsou věci nalezené v roce 1971 v masových hrobech v Bykivni (repro: HDA SBU)

případ Bykivňa znovu otevřít a zřídit již druhou vyšetřovací komisi.

Zřízena byla ministrem vnitra USSR Ivanem Holovčenkem na konci dubna 1971 poté, co vykopávky proběhly 20. a 21. dubna. Vyšetřovatelé vymezili prostor masových hrobů na území 120 × 180 metrů. Postupně se vykopalo dvě stě sedm jam, které osahovaly jak části koster a lebky, tak i osobní věci. V archivu KGB se dochovaly seznamy těchto jam se standardizovaným popisem jejich obsahu: „Jáma č. 77: délka tři metry, šířka čtyři metry, hloubka dva metry. Po odstranění písčité půdy byly v hloubce

1,7 metru nalezeny zpřeházené kosti a lidské ostatky. Z jámy byly vyzvednuty části koster včetně 22 lebek, což svědčí o tom, že v tomto hrobu bylo pohřbeno 22 lidí. Z uvedeného počtu lebek jich má 13 na sobě stopy poškození kulkou. Věk těchto hrobů je 18 až 30 let. Kromě kosterních ostatků byly v jámě nalezeny také zbytky obuvi a oděvů.“¹⁵ Komise nakonec našla ve 207 jámách ostatky 3 805 lidí, z nichž 105 byly ženy (více než 600 jich už nebylo možné identifikovat). Vedle toho bylo nalezeno obrovské množství osobních věcí: hřebeny, kartáčky na zuby, pouzdra na cigarety, brýle,

11 Rezortní státní archiv Bezpečnostní služby Ukrajiny v Kyjevě (Haluzevyj deržavnyj archiv Služby bezpeky Ukrajiny, HDA SBU), F. 16, K. 5, dok. 6, Centralnomu komitětu Kompartii Ukrainy, 16. 4. 1971, s. 173–174.

12 Tamtéž.

13 Ivan Mykytenko (1897–1937) byl ukrajinský sovětský spisovatel a dramatik z generace „popraveného obrození“. Na podzim 1937 byl vyloučen z komunistické strany kvůli obvinění z podpory kulaků. Později byl nalezen mrtvý nedaleko Charkova. Podle oficiální verze se jednalo o sebevraždu, i když vyšetřování vzbudilo řadu otázek. Rehabilitován byl v roce 1956.

14 Stanislav Redens (1892–1940) byl vysoce postavený bolševický funkcionář, který byl jedním z aktivních strůjčů Velkého teroru. Působil v různých politických funkcích v Bělorusku, Moskvě nebo Kazachstánu.

15 HDA SBU, F. 16, sl. 518, Protokol osmotra měst zachoroněnija trupov lidí v rajině pos. Bykovnia Dněprovského rajona goroda Kyjeva, 22. 4. 1971, s. 46.

Zde a na protější straně exhumace v Bykivni na konci 80. let (foto: HDA SBU)

ale i porcelánové šálky a talíře. Závěr komise se nijak zásadně nelišil od stranické interpretace nálezů v Bykivni z doby před deseti lety – vyšetřovatelé tvrdili, že se jednalo o „ostatky válečných zajatců a civilistů, kteří byli popraveni hitlerovci v době okupace Kyjeva v letech 1941–1943“.¹⁶ Již 24. dubna 1971 o výsledcích vyšetřování referoval stranický tisk, zejména *Pravda Ukrajiny*, což byl hlavní tiskový orgán ÚV KSU a současně Nejvyšší rady a Rady ministrů. Krátká zpráva informovala čtenáře o tom, že byly v Bykivni odhaleny masové hroby obětí fašistických okupantů. Vyřešení otázky tohoto místa bylo tedy na dalších patnáct let opět odloženo.

V roce 1972 se na Ukrajině uskutečnila rozsáhlá akce, která měla za cíl pacifikovat disidentské hnutí. KGB přišlo s myšlenkou vybudovat konspirační síť, která by propojovala ukrajinské disidenty s centry „buržoazních nacionalistů“ na Západě. Na začátku roku 1972 proběhla masivní

vlna zatýkání předních ukrajinských intelektuálů. Tato akce vešla ve známost jako „zatčená koleda“, jelikož zatýkání proběhlo ve dnech, kdy se na Ukrajině slavily Vánoce. Stovky lidí byly obviněny z protisovětské propagandy a agitace a na základě zabavených samizdatových textů a několika svědectví bylo na začátku roku odsouzeno několik stovek disidentů. Standardní trest byl sedm let ve vězení a pět let ve vyhnanství. Ukrajina se ponořila do období Brežněvovy stagnace a naprostá většina disidentů, kteří by se mohli věnovat odhalování historických zločinů, se ocitla v lágrech.

PERESTROJKA A NOVÉ VYŠETŘOVÁNÍ

Nástup Michaila Gorbačova do čela SSSR v roce 1985 odstartoval velké změny, které nakonec vedly k pádu sovětského impéria a obnovení ukrajinské nezávislosti. Nejednalo se o jednoduchý ani lineární proces,

ale o postupné probouzení občanské společnosti, která spoluutvářela nové směřování země. Sovětské vedení pod tlakem USA svolilo k propuštění části politických vězňů a bývalí disidenti stáli u zrodu prvních nezávislých politických stran, jejichž členové se v roce 1990 dostali do stále ještě socialistického a sovětského, ale již aspoň částečně nezávislého ukrajinského parlamentu, který byl zvolen v omezeně svobodných volbách. Této události předcházelo na Ukrajině několik let intenzivních aktivit občanské společnosti. Černobylská tragédie z jara 1986 výrazně přispěla nejen k nespokojenosti Ukrajinců, ale rovněž i ke třenicím mezi stranickou nomenklaturou Kyjeva a Moskvy. Ekologie se stala pro ukrajinskou společnost jedním z klíčových témat, a proto i součástí programů mnoha nově vznikajících spolků a organizací. V druhé polovině osmdesátých let o ně nebyla nouze: Sdružení Lev, Ukrajinský kulturologický klub, Ukrajinský helsinský spolek, Lidové hnutí Ukrajiny a řada dalších. Všechny tyto organizace se ale tak či onak zabývaly stále stejnými otázkami: rusifikace, cenzura, národnostní politika vůči Ukrajině a ukrajinské dějiny. Stalinský teror byl opět na pořadu dne. A cesty aktivistů opět vedly po stopách sovětských zločinů a znovu, stejně jako v šedesátých a sedmdesátých letech, je zavedly do lesů u Kyjeva.

Zase se začínalo v podstatě od nuly. Skupiny aktivistů shromažďovaly svědectví místních obyvatel a snažily se rozlišit pravdu od mýtů, hledaly se další hroby a pořizovaly se nové fotografie. V létě 1987 byl skupinou dobrovolníků sepsán kolektivní dopis, který společně s dalšími

¹⁶ Tamtéž, Akt o rezultatach vskrytija měst zachoroněnija i issledovanija ostankov luděj obnaružennych v Darnickom lesnom massivě, 22. 4. 1971, s. 104.

důkazy a fotodokumentaci putoval do Svazu spisovatelů, který se na konci osmdesátých let proměnil v jedno z klíčových center opozičního hnutí. Ze svazu byl dopis odeslán na ÚV KSSS a také kyjevské městské stranické organizaci s žádostí upravit místa masových hrobů a opět zahájit vyšetřování skutečných příčin jejich vzniku.

Díky tomu byla ustavena další, v pořadí již třetí vyšetřovací komise (jako v předchozích případech opět v čele s ministrem vnitra USSR, tentokrát Ivanem Hladušem). Na základě jejich zjištění byl v Bykivni postaven pomník, který byl v tichosti odhalen v květnu 1988 a na němž stálo: „Zde je pohřbeno 6 329 sovětských vojáků, partyzánů, příslušníků podzemí a civilních občanů, kteří byli umučeni německými okupanty v letech 1941–1945“. Sovětská vláda tak sice uznala skoro dvakrát větší počet obětí pohřbených v Bykivni, ale stále tvrdila, že se jedná o lidi zavražděné Němci za druhé světové války.

Historický kontext ale na rozdíl od šedesátých a sedmdesátých let, kdy proběhly první pokusy odhalit pravdu o hromadných hrobech v Bykivni, byl tentokrát na straně bývalých disidentů a jejich stoupenců. Veřejnost se s výsledky vyšetřování nespokojila. Již v březnu 1988 skupina historiků zahájila přípravu založení vlastní pobočky organizace Memorial. Moskevský Memorial byl založen v lednu 1989, kyjevská pobočka následovala o dva měsíce později. Ukrajinská organizace, která byla zprvu vedená sedmičlenným předsednictvem, v němž mimo jiné nechyběl ani Les Taňuk, si za svůj cíl stanovila nalezení pravdy o zločinech totalitního systému a uctění památek jeho obětí. Bykivňa patřila

mezi klíčové body její budoucí činnosti. Ještě předtím, 15. července 1988, se přímo v Bykivni uskutečnila demonstrace, které se zúčastnily stovky lidí a během níž zastupitelé iniciativních skupin budoucího Memorialu informovali veřejnost o tom, že jsou tam ve skutečnosti pohřbeny oběti Stalinových čistek. Podle dochovaných záznamů událost pečlivě sledovala a dokumentovala KGB, k zatýkání už ale nedošlo. Gorbačovova glasnost již diktovala nová pravidla hry.¹⁷

Pochybnosti o pravdivosti oficiální verze ohledně masových hrobů v Bykivni se čím dál tím víc dostávaly na veřejnost. V listopadu 1988 kyjevský zpravodaj moskevských *Literárních novin* Sergej Kysel'ov uveřejnil článek s výmluvným názvem „Záhada lesa v Bykivni“,¹⁸ v němž otevřeně psal o tom, že u Kyjeva jsou pravděpodobně pohřbeny oběti Stalinova teroru. Stoupající napětí kolem Bykivni vyústilo ve schůzi budoucího kyjevského Memorialu

a místních občanských aktivistů, která se uskutečnila 6. prosince 1988 v kině na Saksahanského ulici v Kyjevě. Na setkání byla řada sovětských a zahraničních novinářů. Přítomní schválili výzvu parlamentu, tedy Nejvyšší radě (Verchovna rada), s žádostí uznat celé území podél silnice na severovýchodě Kyjeva u vesničky Bykivňa za památkově chráněné místo. V době pomalu se hroutícího sovětského systému se situace nejednou dramaticky měnila a to se promítlo i v změně přístupu k otázce Bykivni. Reakce vlády byla blesková: již 8. prosince 1988 Rada ministrů USSR rozhodla o založení další, již čtvrté vyšetřovací komise, tentokrát se zapojením zástupců budoucího Memorialu a dalších občanských organizací.

Přístup sovětské vlády k tématu dřívějších zločinů se skutečně měnil a tato změna se dotýkala i míst, jako byla Bykivňa. Předseda všesvazového KGB Vladimír Krjučkov instruoval předsedy republikových a krajských organizací ohledně nutnosti aktivněji

17 LYSENKO, Mykola: *Bykivnia, naš vičnyj bilj*, s. 50–52.

18 KYSEL'OV, Sergej: Tajna Bykovnjanskogo lěsa. *Literaturnaja gazeta*, 30. 11. 1988.

Vstup do Památníku v Bykivni, současný stav (foto: Jakub Šafránek / ÚSTR)

KDO JE V BYKIVNI POHŘBEN?

První seznamy několika set identifikovaných lidí pohřbených v Bykivni ukrajinský Memorial zveřejnil v roce 2009. Jednalo se o 644 osob. Z hlediska etnicity to bylo 318 Ukrajinců (49,4 %), 137 Rusů (21,3 %), 128 Židů (19,9 %), 21 Bělorusů (3,3 %), 17 Poláků (2,6 %) a další národnosti nebo lidé bez záznamu o ní. Nejedná se o reprezentativní vzorek (v současnosti je identifikováno skoro dvacet tisíc obětí teroru a počet pohřbených v Bykivni se někdy odhaduje až na sto tisíc),²¹ ale i tato první data poukazují na to, že oběti nebyly vybírány ani na základě své národnosti, ani sociální příslušnosti: „Obrovské množství obětí v Bykivni jsou rolníci, ti, co již pochopitelně byli v kolchozech, pracovníci kyjevských a nejenom kyjevských továren, učitelé. V podstatě přesně ty kategorie občanů, které by sovětská vláda měla potřebovat. Zaměstnanci továren by měli být vládnoucí třídou, proletariátem, rolníci by měli být jejich soudruhy a učitelé – ti by měli štit sovětskou vizi mezi veřejností. Zdálo by se, že alespoň rolníci a lidé z továren by měli být tohoto osudu ušetřeni, ale nestalo se tak, je jich tady pohřbeno obrovské množství. Počet popravených umělců nebo vědců se může zdát malý, ale jde o velice důležité ukrajinské osobnosti: Mychajl Semenka,²² Veronika Černjachivska,²³ řada malířů z tzv. Bojčukovy školy, samotný Mychajlo Bojčuk a jeho manželka. [...] Kromě umělecké elity jsou zde pohřbeni vysokoškolští profesori a členové akademie věd, účastníci osvobozenického hnutí z let 1917–1921. Stručně řečeno, velice různé kategorie lidí. Bykivňa je v tomto smyslu skutečně unikátním místem, které

zapojovat veřejnost do vyšetřování a naléhal na to, aby probíhalo na základě zkoumání všech dostupných informací.¹⁹ Souhra tlaku veřejnosti a benevolence státních orgánů tentokrát přinesla dlouho očekávaný výsledek. V červenci 1989 státní tisk informoval o tom, že vyšetřovací komise dospěla k novým závěrům: „V okolí vesnice Bykivňa v letech 1936–1941 probíhaly pohřby osob perzekvovaných a popravených v Kyjevě. Vyšetřování zjistilo některá jména zde pohřbených, o čemž byla již veřejnost informována. Na tomto území byly nalezeny pozůstatky 6 783 osob. Komise také považuje za nutné zdůraznit, že několik kilometrů od tohoto místa byl během války Darnycký koncentrační tábor, kde bylo v době fašistické okupace Kyjeva kulkou do hlavy popraveno 68 tisíc lidí. Na základě těchto faktů a rovněž na základě dříve uskutečně-

ných soudně lékařských expertiz předešlé komise chybně vyvozovaly, že u Bykivni jsou pohřbeny oběti německo-fašistických okupantů. Nyní je pravda zjištěna. Rada ministrů souhlasí s výsledky vládní vyšetřovací komise.“²⁰

Vládní komise se snažila najít jistý kompromis: na jednu stranu uznat skutečnost, že v Bykivni jsou pohřbeny oběti sovětského teroru ze třicátých let, a na straně druhé nějakým způsobem vysvětlit, jak je možné, že jejich předchůdci ve třech předchozích komisích došli k odlišným závěrům. Toto manévrování vládních vyšetřovatelů ale nijak neměnilo zásadní fakt, že těsně před pádem sovětského impéria vláda přiznala pravdu o masových hrobech v Bykivni. Již za dva roky po tomto odhalení Ukrajina získala nezávislost a musela se s tímto historickým traumatem vypořádat.

19 HDA SBU, F. g. sl. 125, Ukazaniya předsědatělia komitěta gosudarstvennoj bezpečnosti SSSR, 18. 10. 1990, s. 7–8.

20 LYSENKO, Mykola: Bykivnia, naš vičnyj bilj, s. 59.

21 Bykivňanska trahedija: imena z bezimennych mohyl.

22 Mychajl Semenka (1892–1937) byl ukrajinský avantgardní básník z generace „popraveného obrození“.

23 Veronika Černjachivska (1900–1938) byla ukrajinská básnířka a překladatelka.

spojilo všechny, je to místo společné paměti a tragédie,“ vysvětluje Tetjana Šeptycká, zástupkyně ředitele Památníku v Bykivni.²⁴

Masové hroby v Bykivni skutečně ukrývají pozůstatky lidí nejrůznějších profesí, sociálních skupin nebo etnického původu, kteří se stali oběťmi stranických čistek a Velkého teroru z přelomu třicátých a čtyřicátých let minulého století. Je zde ale pohřbena také jedna zvláštní skupina lidí, která stojí za zvláštní zmínku. Jedná se o Poláky a o „ukrajinskou část“ katyňské tragédie z roku 1940. Náznaky „polských stop“ v Bykivni se nacházely dávno, ale teprve po pádu SSSR, v roce 1994, Bezpečnostní služba Ukrajiny předala náměstkovi předsedy polské prokuratury Stefanovi Sniežkowi tzv. ukrajinský katyňský seznam, který obsahoval jména 3 435 polských občanů, kteří byli zavražděni na Ukrajině v roce 1940 na základě rozhodnutí politbyra ÚV VKS(b) z 5. března 1940, které uvedlo do chodu tzv. katyňskou tragédii, tedy hromadné vraždy polských důstojníků sovětským státem. Do tohoto seznamu byli zahrnuti Poláci věznění ve městech na dnešním západě Ukrajiny: ve Lvově, Tarnopolu, Stanislavově, Drohobyči, Lucku a v Rivném. V mnoha případech šlo o významné postavy polské společnosti, které byly zatčeny už v roce 1939 na základě rozkazu hlavního velitele NKVD Lavrentije Beriji. Mezi jmény „ukrajinského katyňského seznamu“ můžeme najít generály Mieczysława Lindeho, Władysława Jendrzyjewského, Franciszeka Paulika, tehdejšího starostu Tarnopolu Stanisława Widackého nebo hned několik poslanců polského Sejmu.

Tehdejší zatýkání se zaměřilo hlavně na vojáky a důstojníky (do konce roku 1939 bylo pouze na západě Ukrajiny zatčeno 1 057 důstojníků), ale také na příslušníky policie, jelikož podle přesvědčení Sovětů mohli pro sovětský systém na nově okupovaných územích představovat určité nebezpečí. Mezi zatčenými byli ale také civilisté, z hlediska národnostního i Ukrajinci a Židé. Většina těchto lidí byla popravena krátce po výše zmíněném rozhodnutí sovětského vedení z března 1940. Přesně určit, kde byli všichni polští občané popraveni, je dnes jen těžko možné kvůli omezeným archivním zdrojům. Jisté ale je, že se ostatky těchto lidí našly i v lesích u Bykivni.

Příběh památníku v Bykivni ve skutečnosti odráží zvraty politického dění na samotné Ukrajině

První zmínky o zde popravených Polácích pocházejí z roku 1962, kdy Taňuk, Horska a Symonenko zaznamenávali svědectví místních obyvatel, kteří v okolí občas nacházeli věci polské výroby nebo s polskými nápisy. V průběhu exhumací na jaře 1971 byly nalezeny další podobné indicie, ale až na přelomu tisíciletí, kdy se do badání zapojily týmy polských odborníků, nastal v pátrání zlom. Od roku 2001 bylo v masových hrobech v Bykivni nalezeno velké množství podobných artefaktů, ale co bylo klíčové, řada z nich přímo poukazovala na jméno majitele té či oné věci. Byl zde například objeven řidičský průkaz Franciszeka Paszkela, vojenský medailon seržanta Jozefa Nagilky, hřeben rakouské firmy Matador

Garantie, na kterém bylo vyryto „Fr. Strzelecki Wl. Wol.“, „Ludw. Dworzak“, „kpt. Grankowski Wspólna 17“ a „Szczyrad“.²⁵ Tyto nálezy postupně vedly k identifikaci stovek lidských ostatků z tzv. ukrajinského katyňského seznamu. Polská strana nakonec po několika letech intenzivního bádání a následných politických jednáních dokázala prosadit postavení zvláštního památníku v Bykivni k uctění památky polských obětí sovětského teroru.

NÁRODNÍ HISTORICKO-PAMÁTKOVÁ REZERVACE

Nyní v Bykivni existuje Národní historicko-památková rezervace Bykivňanské hroby. Cesta k tomuto oficiálnímu statusu zdaleka nebyla jednoduchá, ale ani dnes ho nelze vnímat jako definitivní. Příběh památníku v Bykivni ve skutečnosti odráží zvraty politického dění na Ukrajině, kdy se zájem o dějiny a sovětské zločiny střídal s obdobími nezájmu anebo obdobími, kdy situace pro otevírání složitých historických otázek nebyla příznivá.

Po pádu Sovětského svazu se příběh Bykivni formálně začal odvíjet od výnosu prezidenta Leonida Kučmy z 11. srpna 1994, v němž tehdejší ukrajinský prezident inicioval založení památníku. Jak ale poukazují badatelé z Bykivni z devadesátých let, ve skutečnosti se jednalo pouze o formální gesto: nebylo definováno právní postavení památníku a ani samotné území nezískalo příslušnou ochranu. Sám prezident Kučma se za deset let svého funkčního období do Bykivni ani jednou nepodíval.²⁶ Skutečné změny kolem Bykivni začaly až v době, kdy se v ukrajinské

²⁴ Lekcija Tetjany Šeptyckoji: Bykivnia – terytorija pamjati – viz youtube.com/watch?v=komio7KPoaY (citováno k 1. 6. 2025).

²⁵ KABALCZYK, Sławomir: *Ukrajinskijj katyňskijj spysok* – viz istpravda.com.ua/articles/2011/11/9/61918/ (citováno k 1. 6. 2025).

²⁶ ŠAPOVAL, Jurij: Bykivnia – materializacia istoričnoji pamjati. *Dzerkalo tyžnia*, 18. 5. 2007. s. 21.

Viktor Juščenko v Bykivni (foto: Facebook Viktora Juščenka)

politice začal dostávat do popředí Viktor Juščenko. Ten v roce 2001 ještě jako premiér prosadil vládní usnesení č. 504 o založení Národní historicko-památkové rezervace Bykivňanské hroby. Občanská společnost, která celou dobu téma Bykivni skrz pořádání koncertů, svolávání vzpomínkových shromáždění nebo vydávání knih zpracovávala a popularizovala, se v čele státu dočkala aktivního spojení. Již za několik let se Juščenko během oranžové revoluce stal třetím prezidentem Ukrajiny a jeho nástup do nejvyšší vládní funkce znamenal pro zemi velký obrat, především právě v přístupu k vlastním dějinám. Po více než deseti letech snahy o jistou „neutralitu“ v přístupu k vlastní historii se Ukrajinci začali aktivně zapojovat do bádání o sovětských zločinech. Pro samotného Juščenka se klíčovým tématem stal hladomor

z let 1932 až 1933, který se díky jeho neúnavné aktivitě dostal do povědomí široké veřejnosti. On sám se pravidelně účastnil pietních akcí v Bykivni a v roce 2006 povýšil status památníku ze státního na národní.

Díky Juščenkově podpoře a navýšení státních příspěvků se situace kolem Bykivni pomalu dávala do pohybu

Prezident Juščenko dobře chápal pomalost a nedostatečnost vynaloženého úsilí jak ze strany společnosti, tak i státu a jistou setrvačnost sovětské politiky paměti. V roce 2006 na svém tradičním vystoupení na pietní akci v Bykivni prohlásil: „*Je smutné vidět, že automobilová show přilákala víc lidí než uctění památky obětí tragédie v Bykivni. Neříkám to jako výčitku*

národu, ale jen jako konstatování faktu. Chtěl bych, abychom to vnímali jako výzvu. Vzpomeneme na každého – jak na ty, kdo jsou tady pohřbeni, tak na ty, kteří se zločinů na nich dopustili. A proto o tom mluvíme jako o výzvě.“²⁷ Díky Juščenkově podpoře a navýšení státních příspěvků se situace kolem Bykivni pomalu dávala do pohybu. Téma se diskutovalo v médiích, bylo zahájeno další kolo archeologického průzkumu, byly prováděny práce na identifikaci popravených. Jakkoli byly Juščenkovy iniciativy ohledně politiky paměti důležité, jako lídr státu nedokázal naplnit očekávání mnoha Ukrajinců, a tak po pěti letech přišel opět velký obrat a prezidentem se stal Viktor Janukovyč, který vedl naopak výrazně proruskou politiku, což znamenalo i mnohem mírnější přístup k sovětské minulosti.

I přes jistou zdrženlivost v historických tématech během krátké vlády Viktora Janukovyče se v Bykivni odehrály důležité věci, ačkoliv impulzy k nim přicházely „zvenčí“. Dne 21. září 2012 byl za přítomnosti polského prezidenta Bronislawa Komorowského a jeho ukrajinského protějšku slavnostně odhalen polský vojenský hřbitov. Jedná se o památník, který připomíná přibližně dva tisíce Poláků, kteří byli Sověty popraveni a následně pohřbeni v Bykivni, a jenž je součástí tzv. ukrajinského katyňského seznamu, a tedy té části katyňské tragédie, která se odehrála na území Ukrajiny.

Ukrajinská strana vykopávky provedla už dříve, a to hned několikrát: poprvé v roce 2001, následně v letech 2006–2007 a naposledy v roce 2010. Oběti nalezené v Bykivni jsou identifikovány na základě osteologické expertizy (analýza

27 ŠEPTYCKÁ, Tetjana: Bykivnianski mohyly: transformacija nacionalnoji pamjati. In: PODUR, Roman – ŠEPTYCKÁ, Tetjana (eds.): *Bykivnia – vid terytorii smerti do miscia pamjati. Do 20-riččia zasnuvannia Nacionalnoho istoryko-Memorialnoho zapovidnyka “Bykivnianski mohyly”*. Instytut Istoriji Ukrajiny NAN Ukrajiny, Kyjev 2022, s. 221–230.

kostí). Občas se daří nalézt osobní věci, které usnadňují identifikaci, ale nejedná se o častý jev. Lidské ostatky jsou pak za souhlasu rodin obětí většinou pohřbeny ve společných hrobech na území Bykivni, největší pohřeb takového typu se konal v roce 2011. Hlavní úkol pro identifikaci obětí spočívá v pečlivé analýze archivních dokumentů – právě na základě tzv. popravčích seznamů se identifikuje největší část obětí pohřbených v Bykivni. Analýza DNA se téměř nepoužívá: jednak by se v tomto měřítku jednalo pro Ukrajinu o extrémně drahou záležitost, současně ale rodiny obětí ve velké většině takovou analýzu ani nevyžadují. Je rovněž nutné mít na paměti, že oběti v Bykivni byly často mladí lidé, kteří ani nestihli založit vlastní rodiny.

Situace v posledních letech, ať už kvůli pandemii covidu, nebo ruské invazi na Ukrajinu, nebyla pro vývoj kolem Bykivni příznivá. Proto se aktivita badatelů z Memorialu omezila na několik hlavních rovin: informační kampaň o obětech Bykivni a o sovětské politice Velkého teroru. Tomu napomáhá i účast nejvyšších státních představitelů. Pietních akcí v lesích u Kyjeva se pravidelně účastní jak pátý prezident Ukrajiny Petro Porošenko, tak i nynější prezident Volodymyr Zelenskyj. Kromě toho se badatelé zaměřují na identifikaci co nejvíce jmen zde pohřbených a na vypátrání jejich osudů. Tetjana Šeptycka shrnuje dění kolem památníku v několika bodech: hlavní zásluhu na jeho zřízení má občanská společnost, jejíž „neochota zapomínat“ na oběti Velkého teroru již několik desítek let tlačí politickou reprezentaci k aktivnější

Les Taňuk na pietním setkání v Bykivni v roce 2006 (foto: archiv Nelli Kornijenko)

podpoře zejména tohoto místa. S tím je spojen i druhý bod, a sice absence jasného vnímání tragédie v Bykivni a současně absence dlouhodobé a srozumitelné vize, jak by si Ukrajina jako stát představovala přístup k takovým problémům. Šeptycka ale rovněž podotýká, že informovanost veřejnosti a její zájem o Bykivňu v posledních letech výrazně vzrostl. Přičemž se jedná o dlouhodobou tendenci, která je spojená především s politikou tzv. dekomunizace, kterou Ukrajina vede od revoluce na Majdanu v zimě 2013–2014. Otevření archivů sovětských tajných služeb, které následovalo po revoluci, výrazně napomohlo jak zájmu veřejnosti o zkoumání sovětských zločinů, tak i šíření pravdivých informací o sovětském dědictví. A právě v tom Tetjana Šeptycka vidí jeden z hlavních úkolů historicko-památkové rezervace v Bykivni: „*Pochopení podstaty sově-*

ské totality, skutečné znalosti o masových politických perzekucích – to je ten základ, který může sloužit jako očkování proti ruské propagandě a současně pomůže směřovat do budoucnosti bez ‚komplexu obětí‘, a naopak s jasným pochopením příčin, kontextu a mechanismů, které umožnily páchaní zločinů Velkého teroru.“²⁸

RADOMYR MOKRYK (1987) vystudoval moderní dějiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Disertační práci obhájil na Ústavu východoevropských studií FF UK v roce 2021. Je autorem knih *Zrození disentu. Šedesátníci a táni na Ukrajině (1956–1965)* (Academia, Praha 2024), spolu s Jiřím Padevětem napsal *Hovory o Ukrajině* (Academia, Praha 2023) a *Česki istoriji XX stolittja* (České příběhy XX. století, Duch a litera, Kyjev 2024). Přednáší ve Lvově na Ukrajinské katolické univerzitě a na Lvovské národní univerzitě Ivana Franka.